

NUTQ USLUBLARI

*Andijon viloyati Xo'jaobod tumanidagi Xo'jaobod tumani kasb hunar maktabining
ona tili va adabiyot fani 2- toifali o'qituvchisi*

Qodirova Arofatxon Mahmudjon qizi

Uslub- tilning, inson faoliyatining muayyan vazifalariga ko'ra ajratilishi. Kishilar faoliyatning barcha sohalarida aloqa qilish jarayonida tildagi leksik, frazeologik, grammatik va fonetik vositalarni tanlash va ishlatishda bir-birlaridan ma'lum darajada farq qiladilar. Umumxalq tili doirasida ti vositalarining bunday tanlab olinishi nutqning xilma-xil ko'rinishlarining paydo bo'lishiga olib keladi. Nutq uslubi tilningvazifasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham ular vazifaviy uslub deb yuritiladi.

Vazifaviy (funktional) uslub deganda, tildan farq qiladigan qandaydir alohida narsa tushunilmaydi, balki aniq bir adabiy til tarkibi ochida qaraladigan, o'ziga xos xususiyatlari, xizmat qilish doirasi bilan o'zaro farq qilib turadigan yordamchi tizim tushuniladi.

Vazifaviy uslub nutq ko'rinishlarining asosiy vazifalariga, ya'ni aloqa, xabar berish, ta'sir etish vositasi bo'lishiga ko'ra turli qismlarga bo'linadi. Adabiy tilning quyidagi uslublari mavjud:

- 1) so'zlashuv uslubi
- 2) rasmiy uslub
- 3) ilmiy uslub
- 4) publitistik uslub
- 5) badiiy uslub.

Vazifaviy uslubni nomlash va atash ham ularning qanday aloqa doirasida ishlatilganligiga qarab belgilanadi.

So'zlashuv uslubi- kishilarning kundalik norasmiy, erkin muomalalari doirasida til birliklarining o'ziga xos amal qilishidir. Vazifaviy uslubning bu turi o'ziga xos ish ko'rsatish sharoiti, ya'ni fikr olishuvining be'vositaligi, til vositalarini saylab ishlatilmasligi bilan, shuningdek, ohang vositalari, mimika, imo- ishora kabilardan keng foydalanish, oddiy leksik va frazeologik birikmalarning ekspressivemotsional vositalarning keng ishlatilishi bilan ajralib turadi. Masalan, farzand--- jujuq, dunyodan o'tmoq--jon bermoq, imtihondan o'ta olmaslik-- imtihondan yiqilmoq kabi juftliklarning ikkinchisi asosan so'zlashuv uslubiga xos. So'zlashuv uslubi fonetik, leksik, morfologik va sintaktik o'ziga xosliklarga ega.

Rasmiy uslub (Rasmiy ish qog'ozlari uslubi)-- hozirgi o'zbek adabiy tilining rasmiy yozishmalar va yuridik ishlarda amal qiladigan bir ko'rinishidir. Qonunlar matnlari, farmonlar, buyruq va ko'rsatmalar, shartnomalar, har xil rasmiy hujjatlar, tashkilotlar o'rtasidagi yozishmalar rasmiy uslubda yoziladi. Bu uslub boshqa uslublardan lug'aviy va grammatik xususiyatlari jihatidan farqlanadi. Rasmiy uslubda so'z va so'z shakllarini qo'llashda muayyan chegaralanishlar mavjud. Xususan, rasmiy ish uslubida kichraytirish, erkalash qo'shimchalarini olgan so'zlar, ko'tarinki, tantanavor yoki shevaga oid so'zlar, tor

doiradagi kishilargina tushunadigan so'zlar, o'xshatish, mubolag'a kabi obrazli tafakkur ifodasi uchun xizmat qiluvchi shakllar ishlatilmaydi. Rasmiy ish qog'ozlari matnining xolislik, aniqlik, ixchamlik, mazmuniy to'liqlikdan iborat zaruriy sifatleri undagi o'ziga xos so'z qo'llash, morfologik va sintaktik xususiyatlar orqali ta'min etiladi. Bu uslubdagi gap qurilishi, odatda, tasniflovchi, qayd etuvchi va qaror qiluvchi qismlarning birligiga asoslanadi. Shuning uchun ham rasmiy ish qog'ozlarida nisbatan uzun jumlar, murakkablashgan, uyushiq bo'lakli gaplar ko'p qo'llaniladi. Rasmiy gap tarkibida odatdagi so'z tartibiga qat'iy rioya qilinadi. Rasmiy uslubda so'roq va undov gaplar deyarli qo'llanmaydi. Asosan, darak va buyruq gaplar ishlatiladi. Matn birinchi shaxs yoki uchinchi shaxs tilidan yoziladi. Rasmiy ish qog'ozlari matnini tuzishda turg'unlashgan, qoliplashgan so'z birikmalaridan keng foydalaniladi. Masalan, buyruqda "... so'm maosh bilan...lavozimiga tayinlansin.", yoki xizmat vazifalarida " Sizga...ni ma'lum qilamiz." . "ga kafolat beriladi." kabi qoliplasgan tuzilmalar qo'llanishi mumkin.

Ilmiy uslub--- fan-texnika va ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan vazifaviy uslubdir. Bu uslubda tabiat va ijtimoiy hayotdagi hodisalar aniq ta'riflanadi, tushuntiriladi. Ilmiy uslub terminologik va mavhum leksikaning, murakkab sintaktik qurilmalarning qo'llanishi, so'zlarning asosan aniq, to'g'ri ma'noda ishlatilishi, maxsus iboralarga egaligi va shu kabilar bilan ajralib turadi. Ilmiy uslubda yana fanning turli sohalariga oid ramz va belgilar, raqamlar ham ishlatiladi. Ilmiy uslub o'z ichida quyidagi mayda uslublarga bo'linadi: ilmiy ish uslubi, ilmiy-texnik uslub, ilmiy-ommabop uslub, ilmiy-publistik uslub. Fanning u yoki bu sohasiga tegishli tushunchalarni ifodalovchi atamalarga boyligi ilmiy uslubning asosiy xususiyatidir.

Publistik uslub vazifaviy uslubning bir turi bo'lib, u--ijtimoiy, siyosiy so'z va iboralarning qo'llanishi, janrlarning xilma-xilligi va buning natijasida til vositalaridan uslubiy foydalanishning rang- barangligi va shu kabi belgilar bilan xarakterlanadi. Publistik uslub ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarda, vaqtli matbuotda, siyosiy chiqishlarda, majlislardagi nutqlar va shu kabilarda o'z ifodasini topadi. Ijtimoiy-siyosiy bilimlarni targ'ib qiluvchi va keng xalq ommasiga yetkazuvchi vosita sifatida bu uslub tilning rang-barangligi bilan kishilar ongiga ko'proq ta'sir etadi. Publistik uslubning yana bir xususiyati shundaki, unda qisqalik asosiy o'rinni egallaydi, ya'ni qisqa, lo'nda, tushunarli, ixcham, yorqin tilda yozish asosiy talablardan hisoblanadi. Publistik uslubda til vositalaridan foydalanishda muallifning individual uslubi deyarli ajralib yoki sezilib turadi. Ayniqsa, bu holat ocherk, felyeton, badiiy publistik markazlarda tez ko'zga tashlanadi. Badiiy uslubda ham bu holat mavjud; rasmiy uslubda esa bunday cususiyat mavjud emas. Publistik uslub ba'zi qo'llanma va adabiyotlarda " ommabop uslub", " matbuot uslubi" kabi atamalar bilan ham nomlanadi.

Badiiy uslub-- tilning kommunikativ va estetik vazifalari birligi bilan boshqa uslubga xos unsurlardan keng foydalanishi, ekspressiv va tasviriy vositalarning ko'p ishlatilishi, so'zlarning obrazli, ko'chmametaforik qo'llanishi va shu kabi belgilari bilan ajralib turadi. Til materialini qamrab olish imkoniyatining kengligi, umumxalq tilda mavjud bo'lgan barcha lug'aviy birliklarning ishtirok etaverishi va ularning muhim bir vazifaga-- estetik vazifani

bajarishga xizmat qilishini badiiy nutq uslubining o'ziga xos xususiyati deb qarash kerak bo'ladi, chunki ana shunday imkoniyat boshqa vazifaviy uslubda chegaralangandir. Adabiy tilda dialektizmlar, jargonlar, varvarizmlardan, dag'al so'zlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lmagani holda ularni badiiy uslubda o'rni bilan qo'llash mumkin. Vazifaviy uslubning hech birida til o'zining tuzilish jihatlari, lug'at tarkibi, ya'ni so'zning ma'no boyligi va rang-barangligini, to'g'ri va ko'chma ma'nolarni badiiy nutq uslubidagichalik namoyish qila olmaydi, grammatik qurilishi ya'ni gaplarning barcha tiplari bilan ishtirok eta olmaydi. Badiiy adabiyotning barcha janrlarida so'z ishlatish va so'z tanlash imkoniyatlariga bir mezon bilan yondashib bo'lmaydi. Har qaysi adabiy janrning tasvir usuli, so'z tanlash yo'sini va janrdagi asarning umumiy turiga va mavzusiga bog'liq bo'ladi. Masalan, bayon shaklida yozilgan roman, hikoyaning til vositalarining satirik yoki yumoristik asarning til vositalari bir xil emas. Bulardan tashqari, sinonim so'zlarning u yoki bunisidan foydalanish ham badiiy asar janriga bog'liq. Masalan, bashar, samo, oraz, mujda so'zlari, asosan, nazmda qo'llanadi. Nasrda, yoki so'zlashuv nutqida esa ularning ma'nodoshlari- odam, osmon, yuz, shamol so'zlari keng qo'llaniladi. Badiiy nutq uslubida yozilgan asarlarni tasviriy vositalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Uslubiy figuralar deb ataluvchi tasvir vositalari- inversiya, takror, o'xshatish, sifatlash, metafora, jonlantirish, antiteza, gravitatsiya, ellipsis, ritorik so'roqlarning badiiy uslubda qo'llanishi uning o'ziga xos tarkibi mavjudligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) O'zbek tili stilistikasi, T. 1993
Qo'ng'urov R, Begmatov E, Tojiyev Yo.
- 2) Nutq madaniyati va uslubiyot asoslari, T. 1992
- 3) O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. (2000-2005)
- 4)"<https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Uslub&oldid=3691454>"